

PROŠLOST

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu
historiju

Broj 44, godina XXII
novembar, 2017. [str. 51-68]

© Monos 2017

Posljednji gračanički odmetnik i njegova družina: Alaga Zelenkić – između legende i stvarnosti

Nihad Halilbegović, Edin Šaković

SAŽETAK: Alaga Beganović (1916.-1948.), poznatiji po nadimku Alaga Zelenkić, bio je vođa odmetničke skupine koja je djelovala na gračaničkom području u neposrednom poraću od 1945. do 1948. godine. Okupivši oko sebe veći broj pripadnika poraženih vojnih formacija i civila koji su se krili od novih vlasti, Alaga je sa drugovima svojom pojavom i manjim gerilskim akcijama pružao otpor komunističkom režimu i njegovim predstavnicima na terenu. Oslanjajući se na saradnike među stanovništvom, uspješno je odolijevao potjerama i pretresima, sve do prve polovice 1948. godine, kada je izdajom otkriven i ubijen. Poput brojnih drugih odmetnika, već za života postao je neka vrsta legendarne ličnosti, a u narodnim pripovijestima i kazivanjima njegovo je ime i danas živo, kako u gračaničkom kraju, tako i šire. U ovome članku se, na osnovu narodne predaje i prikupljenih sjećanja, te dostupnih arhivskih izvora, pokušava osvijetliti Alagin životni put i razdoblje njegova odmetništva.

Ključne riječi: Alaga Beganović; Alaga Zelenkić; odmetnici; gerila; komunizam; otpor; Gračanica; Srebrenik; sjeverno-istočna Bosna.

Odmetništvo kao pojava staro je vjerovatno koliko i ljudsko društvo. Još od najstarijih vremena bilo je ljudi koji su uslijed različitih okolnosti bili primorani napustiti svoje zajednice, naselja i porodice i staviti se s onu stranu važećih zakona, propisa, te pravnih ili društvenih normi. Najčešće su djelovali bez jasnog ideološkoga cilja, kao razbojnici, ali u nekim su historijskim slučajevima bili i glavni nosioci gerilske borbe i otpora vlastima. Broj odmetnika je posebno rastao u razdobljima

ratova, prevrata i velikih društvenih lomova. U narodnoj predaji i tradiciji, odmetnici su uvijek zauzimali posebno mjesto, a imena nekih od njih ušla su i u savremenu popularnu kulturu: zahvaljujući Hollywoodu, svako danas zna, recimo, za čuvenog Jesse Jamesa i druge odmetnike američkog Zapada.

U našim krajevima, najpoznatiji su hajduci ili eškija osmanskoga doba, na čijim su se tradicijama razvili i kasniji vidovi odmetništva. Hajduci su najčešće djelovali u većim ili manjim družinama, oslanjajući se na jatake – svoje saradnike među stanovništvom, koji su ih snabdijevali, obavještavali i po potrebi skrivali. Hajdučija, kao vid odmetništva, postojala je čak i u vrijeme austrougarske uprave, pa i kasnije. Na hajdučkim je tradicijama bilo i djelovanje tzv. zelenog kadra, odmetničkih skupina dezertera i ljudi koji su se skrivali od mobilizacije tokom Prvog svjetskog rata; puno je takvih odmetnika nastavilo djelovanje i u poraću, a jedan od najpoznatijih je bio čuveni Jovo Stanislavljević Čaruga iz Slavonije. Odmetništvo ponovno oživljava nakon Drugoga svjetskog rata, a odmetnicima postaju mahom bivši pripadnici poraženih vojnih formacija i zaraćenih strana. Neke njihove skupine su postale nosioci oružanog otpora i gerilske borbe protiv komunističkih vlasti, ali je veliki broj odmetnika jednostavno nastojao preživjeti, nadajući se nekom novom prevratu, u kome će se njihova sudbina izmijeniti. Takve su skupine djelovale sve do konca 1950-tih godina. Jedna od njih je bila i odmetnička družina čuvenog Alage Zelenkića, koja se kretala na širem području Gračanice.

* * *

Ime Alage Zelenkića i danas je živo u narodnoj predaji stanovništva ovoga kraja. Ime je to uz koje se vezuju različite pripovijesti, ali i neka vrsta tajnovitosti. Nije ni čudo, jer do prije nepunih tridesetak godina, nije bilo baš preporučljivo spominjati to ime glasno. No, Alaga se i uprkos tome u narodu spominjao, onako kako se spominju imena epskih junaka – ili, pak, njihovih oponenata – zavisno od motrišta onoga koji kazuje i pripovijeda.

Ko je, zapravo, bio taj čuveni Alaga Zelenkić?

Pravim imenom, zvao se Alaga Beganović, a bio je posinak Alije Zelenkića iz Doborovaca kod Gračanice.¹ Rođen je 28. septembra 1916. godine u Ježincu kod Srebrenika, zaseoku koji je pripadao velikoj seoskoj općini Špionica. Rođen je u jeku Prvoga svjetskog rata, u kome je i njegov otac Fejzo izgubio život.² Majka Naila se tada sa dvoje djece – Alagom i sestrom mu Kadom – vratila u roditeljsku kuću u Džakule. Otac je nerado prihvatio kćerku sa dvoje djece (valjda kao troje novih usta koje je trebalo hraniti), pa se ubrzo morala preudati – ovoga puta za Aliju Zelenkića, iz susjednih Doborovaca, iz mahale Avdići, ispod samoga Monja. Sa njim je izrodila i othranila još četvero djece, a Alija je dvoje pastoraka primio kao svoju djecu.

Alagina sestra Kada se nešto kasnije udala u Trnovce, dok je Alaga sve do Drugoga svjetskog rata živio u očuhovom domaćinstvu, skupa sa polusestrama i polubračom: Pašom (rođena 01. XII. 1920.), blizancima Ibrahimom i sestrom mu Azizom (rođeni 23. VI. 1925.), te Sulejmanom (rođen 28. III. 1932.), kao i Alijinim starijim bratom Smailom (rođen 1882.).³

1 Prezime *Zelenkić* u narodu i pisanim izvorima spominje se i kao *Zelinkić*, što je etimološki vjerovatno i ispravnije (očito je riječ o gentilnom imenu, izvedenom od ojkonima Zelina, tj. Zelinja – naziv sela na području Gradačca). Ipak, Alaga se u narodu najčešće spominje kao *Zelenkić*, pa i mi koristimo tu varijantu.

2 Fejzo Beganović, rođen 1894. u Špionici Turskoj, kotar Gradačac, *Landsturm-infanterist* 3. Bosansko-hercegovačke pješačke regimente, prekomandovan u 7. četu 5. Bosansko-hercegovačke pješačke regimente, poginuo 4. marta 1917. godine (K.u.K. Kriegsministerium, Nr. 672, *Verlustliste ausgeben am 11./5. 1918.*, Aus der k.k. Hof- und Staatsdruckerei, Wien 1918., 7; zahvaljujemo se kolegi Agi Mujkanoviću na ustupljenoj dokumentaciji).

3 Prema podacima iz *Domovnice (Domovnika)* za naselje Doborovci (od 1931.), Matični ured Doborovci.

Alagina najstarija polusestra Paša (udata Džambo), sa kojom smo razgovarali u novembru 2011. godine, pred njen 91. rođendan – sjećala se Alage još od djetinjstva. Za njega je, kako nam je kazala, bila vezana i više ga voljela nego li dva rođena brata. Pohađali su mehtef kod hodže Mula Mehe Hamidovića. Alaga je bio, pripovijedala nam je, dobar momak, svako ga je pazio i cijenio. S pažnjom se odnosio i prema majci i prema očuhu Aliji. Svi su ga već tada nazivali Zelenkićem, jer je bio dio te porodice. Od kuće se nije odvajao osim kad je otišao u vojsku, u Ogulin – gdje je odslužio vojni rok.⁴

Alagin život do Drugog je svjetskog rata bio je sličan životu bilo kojeg drugog seoskog mladića iz nekog od gračaničkih sela. U vrijeme svog momkovanja, hodao je po sijenima, prelima, teferičima, svadbama i trkama, kako je to onda već bio običaj; često i u pratnji svoje najstarije polusestre Paše.

Hadžija Haso Ahmetović iz Doborovaca kao kroz maglu se sjećao jednoga od takvih teferiča, na kome je došlo do tučnjave seoskih momaka. Haso se kao mali dječak u strahu sakrio ispod neke međe, a u neposrednoj blizini je, uboden u stomak, protrčao Alaga, držeći rukom ranu koja je krvarila; za njim su s noževima u rukama trčali neki momci iz drugoga sela, u namjeri da ga stignu i ubiju.⁵ Alagina polusestra Paša nam nije mogla potvrditi ovu priču; naprotiv, po njenom sjećanju, Alaga nije uopće bio sklon tučama i upadanju u neprilike. Nikad nije imao kakva posla sa žandarima, niti sa bilo kim od komšija... Ali ipak, u vremenu u

kome se na selima kod svađa i tučnjava redovito posezalo za noževima i čakijama – biti mirne naravi nije značilo mnogo. Fenomen nasilja u seoskom društvenom životu stanovništva sjeveroistočne Bosne kao sociološka pojava nije istražen, ali o tome govore brojni podaci, sjećanja i predaje. Oko Gračanice još žive priče o tučama, ubistvima i teškim ranjavanjima na teferičima, upamćeno je čak da su kraljevske vlasti tamo negdje pred Drugi svjetski rat prisilno zabranili tradicionalne teferiče na Kiseljacima u Malešićima, zatrpavši mineralne izvore...⁶

Kako bilo da bilo, i ovo ostaje jedan djelić legende o Alagi.

* * *

Na tri godine pred Drugi svjetski rat, porodica Alije Zelenkića se iz Doborovaca odselila u Gračanicu, odnosno Pribavu, gdje su preuzeli obradu velikog zemljišnog posjeda Nemanje Ivaniševića iz Gračanice (u sjeveroistočnom dijelu naselja, blizu greblja, na mjestu današnjeg kompleksa farmi). Obrađivali su zemlju “na pola”, dajući vlasniku polovicu svih prihoda – od ratarskih proizvoda do sijena. Tada se i Alaga s porodicom preselio u Pribavu, pomažući im u obradi zemlje i drugim svakodnevnim poslovima. Osim u Pribavi, Zelenkići su boravili i na Bahićima, u kući koja se nalazila nedaleko od velikog imanja Prohića.

Godine 1940. Alaga se oženio, sa Begajetom Valjevac iz Gračanice (rođena 1924.). Sa suprugom se nastanio na Bahićima.⁷ Naredne godine rođena im je kći Emina. S Begajetom je Alaga imao još dvoje djece – si-

4 Razgovor s Pašom Džambo, rođenom Zelenkić, udovicom Selima Džambe, rođenom 1920. godine u Doborovcima, obavili smo 13. novembra 2011. godine u Pribavi, u prisustvu Alagine kćerke Emine Softić, rođ. Begajetović (rođena 1941. godine).

5 Hadži Hasan Ahmetović, sin Adema, rođen je 1930. u Doborovcima, mahala Džafići; poslije je živio u mahali Rijeka. Razgovor s ovim kazivačem je zabilježen 11. jula 2009. godine u Doborovcima (zabilježio: Edin Šaković, u prisustvu mr. sc. Rusmira Djedovića).

6 Događalo se to i kasnije, tokom socijalističkog perioda, na tadašnjim seoskim proslavama i po kafanama. Malu ilustraciju toga daje i čuveni dokumentarni film Krste Papića “Kad te moja čakija ubode” (1968.), sniman na području susjednog Srebrenika.

7 Po kazivanju Paše Džambo rođ. Zelenkić i Alagine kćerke Emine Begajetović ud. Softić.

nove Omera (1942.) i Rašida (1946.), koji su umrli u ranome djetinjstvu.⁸

Izbijanjem Drugoga svjetskog rata, Alaga je mobilisan, *“dignut u rezervu”*. Poslije kapitulacije Jugoslavije vratio se kući. Od kuće nije nigdje išao sve do 1943. godine. Tada, po sjećanju njegove sestre Paše, odlazi u *“eššovce”*, odnosno u novoformiranu 13. SS bosansko-hercegovačku gorsku diviziju *“Handžar”*. Sa tom divizijom je, kao i ostali njezini pripadnici iz ovih krajeva, upućen na izobrazbu u Francusku – *“pošli na neku školu”*, kako Paša veli, prisjećajući se da joj je Alaga iz Francuske donio jedan *“đerdan”* (ogrlicu) na poklon. Nakon premještanja divizije u Bosnu, Alaga je i dalje bio *“sa Švabama”*, da se izrazimo Pašinim riječima, povremeno dolazeći na kratka odsustva kući.

Jedne prilike – a biće da je to negdje neposredno po povratku 13. SS divizije – Alaga je stigao na željezničku stanicu u Gračanici, susrećući se tu sa komšijom Abdurahmanom Kapetančićem (Kapetanovićem) iz Pribave. Po kazivanju Mehe Mehinbašića iz Gornje Orahovice, svjedoka koji se tu zadesio, Alaga se iznenada i neočekivano pojavio (*“kò da ga se iznenada i neočekivano pojavio”*), obradovavši se Kapetančiću, te mu je odmah kazao vijest: *“Ti ćeš ovdje primiti bojnu zelenog kadra”*. Njih su dvojica potom sjeli u gostionu Nikole *“Brade”*,⁹ a nakon predaha su se uputili preko Drame do Abdurahmanove kuće.¹⁰ Ubrzo,

Kapetančić je zaista i imenovan za zapovjednika IX. bojne 10. posadnog zdruga Domo-branstva, formiranog od jedinica tzv. zelenog kadra ili bosanskih planinaca, bošnjačke milicijske formacije koja je izrasla iz nekadašnje Hadžiefendića legije.¹¹

U 13. SS diviziji Alaga je ostao do jeseni 1944. godine, kada započinje njeno povlačenje iz Bosne. Diviziju su tada pogodila masovna dezerterstva: ne želeći napustiti svoju domovinu, ljudstvo je bježalo kućama, stupajući u zeleni kadar ili jedinice oružanih snaga NDH, a mnogi su i prebjegli u partizane. Nije poznato šta je bilo s Alagom u ovo vrijeme. Izvjesno je da ni on nije ostao u 13. SS diviziji; sestra Paša se ne sjeća da je bio u nekoj od lokalnih jedinica, ni u *“legiji”* (zelenom kadru), niti *“s Pjanom”* (satnikom Ibrahimom Pjanićem, zapovjednikom XXV. bojne Ustaške vojnice, koja je djelovala na gračaničkom području od ljeta 1944. godine¹²).

Nekako u to vrijeme Alaga se, izgleda, i razveo od svoje prve supruge Begajete; nešto kasnije ženi se Čerimom Klepić (rođena 1924.) iz Teslića. Alagina sestra Paša se sjeća da je Čerimu oženio *“kad je bio u vojsci u Tesliću”*. U Domovnici stoji da se Alaga sa drugom ženom vjenčao 1944. godine, što znači da je već tada, potkraj godine, mogao boraviti na području Teslića. To nas, opet, navodi na pretpostavku da je možda, nakon odlaska iz 13. SS divizije, stupio u neku je-

8 Prema podacima iz *Domovnice* za Gračanicu, odnosno Pribavu.

9 Nikola (Jovića) Savić, zvani Brada, Srbin po narodnosti, vlasnik gostione. U Gračanici je ostao tokom cijelog rata, radeći kao gostioničar. Komunisti su ga iza 1945. uhapsili i osudili kao *“ratnog dobitnika”* i *“saradnika okupatora”*.

10 Meho Mehinbašić, sin Osmana, rođen 1917. u Gornjoj Orahovici. Razgovor zabilježio Nihad Halilbegović.

11 Biće da je Alaga nešto saznao u Brčkom ili Doboju, gdje su se nalazila zapovjedništva oružanih snaga NDH, a možda i iz redova same divizije. Abdurahman Kapetančić (ili Kapetanović, kako se potpisivao), u narodu poznat i po nadimku *“Manjo”*, bio je pripadnik 369. pješačke pukovnije Wehrmachta, sastavljene od državljana NDH, koja se borila na Staljingradu. Tamo je ranjen, te je evakuiran u bolnicu u Njemačkoj. Nakon liječenja vratio se u Gračanicu. Na ruskom frontu je stekao narednički čin; za hrabrost u borbi odlikovan je njemačkim Željeznim križom II, a po prijemu zapovjedništva je stekao čin domobranskog poručnika. O IX. bojni i 10. posadnom zdrugu vidjeti: Edin Šaković, *Gračanlije u oružanim snagama NDH i njemačkim legionarskim jedinicama 1941.-1945. i njihova stradanja*. Gračanički glasnik, XIV/29, 2009., 63-67.

12 Opširno o Pjaniću i njegovoj bojni: Edin Šaković, *Prilozi životopisu Ibrahima Pjanića (u povodu 35. obljetnice smrti)*, Gračanički glasnik, XVII/34, 2012., 48-108.

dinicu oružanih snaga NDH koja je boravila na tom terenu, budući da, koliko znamo, na području Teslića nije bilo dijelova 13. SS gorske divizije. Po nekim kazivanjima, negdje u “u zadnje vrijeme”, “s kraja” rata mogao je biti “sa Kapetančićem”, dakle u zelenom kadru. Značilo bi to da je sa drugom suprugom došelo natrag u Gračanicu.

Kako bilo da bilo, sa suprugom Ćerimom Alaga je u zadnjim sedmicama rata, kao i mnogi drugi, krenuo u “odstupanje” prema slovensko-austrijskoj granici. Alagina sestra Paša je samo upamtila da mu se supruga porodila u Kutini, rodivši sina Ibrahima. Izgleda da je njezin porođaj i opredijelio Alagu da se odvoji od kolona u povlačenju, te sa ženom i novorođenim djetetom zaputi natrag u Bosnu. Time je izbjegao tragediju Bleiburga, komunističke masacre po Sloveniji i sjevernoj Hrvatskoj, tzv. marševe smrti i logore...

Šta se sa Alagom dešavalo neposredno po povratku – nije dovoljno poznato.

Sačuvano je jedno kazivanje iz druge ruke, koje to djelomično osvetljava. Mehmed Suljić iz Džakula, bivši domobran koji je preživio Bleiburg, marševe smrti i komunističke logore od Velike Gorice, Siska i Pakraca, preko Bosanskog Broda do Tuzle – prenio je svjedočanstvo izvjesnog Bariše Muse iz Hercegovine, koji je prethodno bio u zatvoru u Doboju skupa sa Alagom i njegovim drugovima, Himzom i Hasanom. Po toj priči, Alaga se, skupa sa nekoliko drugova, odlučio predati

pobjedničkoj vojsci – smatrajući da mu se kao običnom vojniku ništa neće desiti. Međutim, zatvoren je u Doboju i na prijekom sudu osuđen na smrt. Čekajući pogubljenje, isplanirao je bijeg kojemu je Musa svjedočio. Alaga je, po dogovoru, najednom počeo glasno zapomagati: “Zakla me!” – a kada je stražar ušao u ćeliju da vidi šta se dešava, Himzoga je snažno udario po glavi staklenom bocom za vodu, te su kroz otvorena vrata potrcali van. Musa je začuo rafal iz pravca kapije, da bi potom saznao da su pobjegli.¹³

Alagina sestra Paša nam nije mogla potvrditi ovu priču. Ona je znala samo da se Alaga, odmah s kraja rata, “*nije smjeo pridat*”, te da se krio u šumi, onako kako su se krili skoro svi ljudi iz Pribave koji su prethodno bili u nekoj od “neprijateljskih” jedinica, uključujući i njezinog muža Selima.¹⁴ Neki su se krili kraće vrijeme, drugi duže (uglavnom oni ljudi za koje se znalo da su bili hrabriji borci ili su se isticali u borbi protiv partizana). U početku su se svi skrivali blizu Pribave, nadomak svojih kuća, do trenutka kada je jednu manju skupinu otkrila i nemilosrdno pobila grupa milicionera – “*naših Srba*”, kako je Paša kazala. Po kazivanju Ćazima Sarajlića iz Donje Lohinje, jedan član te skupine je pao u ruke miliciji; prisilili su ga da izda svoje drugove, pa su ih milicioneri opkolili i pobili.¹⁵ Tom prilikom su ubijeni Omo Jukić, Mujo Softić i Hazim Bajrić.¹⁶ Okolnosti njihove pogibije izazvali su gorčinu među bošnjač-

13 Po kazivanju Mehmeda Suljića, sina Omera, rođenog 1926. u Džakulama; razgovor je zabilježen 18. augusta 2008. godine u Džakulama; zabilježio Nihad Halilbegović, u prisustvu Rasmira Djedovića i rahm. Ibrahima Šerbecića.

14 Pašin muž Selim je krenuo “u odstupanje” sa Pjaninom bojnomo, ali se vratio od Čifčija. Uhapšen je i bio je u logoru u Tuzli 6 mjeseci, nakon čega je pušten kući.

15 Razgovor sa Ćazimom Sarajlićem, sinom Mehmeda, rođenim 1928. u Gračanici (kasnije živio u Donjoj Lohinji); razgovor zabilježen 28. augusta 2008. godine, zabilježio: Nihad Halilbegović, u prisustvu Rasmira Djedovića.

16 Hazim Bajrić, sin Ahmeta (r. 1920.), učitelj i rezervni podoficir, služio je u ustašama (rojnik po činu), iza njega ostala majka Nesiba, brat Ibro i sestra Fata; Omer Omo Jukić, sin Bege (r. 1920.), zemljoradnik, služio je u ustašama (Pjanina bojna); Mujo Softić, sin Okana (r. 1924.), zemljoradnik, neoženjen. Podaci navedeni prema: *Žrtvoslov bošnjačkog stanovništva s područja općine Gračanica 1941.-1945. (drugi dio: Pribava)*, priredili: Omer Hamzić, Edin Šaković i Jasmin Jukan. Gračanički glasnik, XV/30, 2010., 107. Podatke je zabilježio g. Jasmin Jukan iz Pribave, na osnovu kazivanja Sene Žepić rođ. Jukić, Ahmeta Bajrića i Ibrahima Kamarića. Prema ovim podacima, milicionere je predvodio Nikola Đurić iz Lohinje, a isto u svom kazivanju navodi i Ćazim Sarajlić. Po sjećanju

4	—	Abrahim	sin od 1-2	23	IV. 1945.	—
5	—	redota' Cvizor	kei' od 1-2	—	—	—
6	—	Sulejman	sin od 1-2	28	III. 1939.	—
7	počinuo	Alago	sin od 2 posta- noke od 4.	28	9 1916	frakcija te S-pisarišor
8		Smail Zelenkić	brat od 1		1916 1882.	guburanci

Isječak iz Domovnice za Doborovce: ime Alage Beganovića s naknadno upisanom bilješkom "počinuo"

ko-muslimanskim stanovništvom Pribave i Donje Lohinje, koje je, inače, već od prvih poratnih dana bilo izloženo pritiscima srpskih komšija – o čemu svjedoče i komunistički dokumenti.¹⁷

Iako se Alaga, po Pašinom kazivanju, u početku krio sa nekima od stradalih, izgleda da nije bio u njihovoj skupini u vrijeme ovog napada, jer preživjelih nije bilo. Alagu je njihova tragična sudbina mogla samo učvrstiti u namjeri da se i dalje krije. Uostalom, u to vrijeme nije mogao ni pomisliti da se preda: smrt ga je čekala bez ikakve sumnje.

Paša se sjećala da su Alagi javno na teret stavljali ubistvo jednog partizanskog kurira, nekog Muhameda iz Gnojnice. Od neposrednog svjedoka, Atifa Halidovića, Paša je saznala da su spomenutog partizana zapravo

ubila druga dvojica mještana Pribave – pripadnici patrole bosanskih planinaca (tzv. "zelenog kadra"). Oni su zaustavili kurira radi provjere na Sjelini (između Pribave i Donje Lohinje, kod kafane Ibri Šakovića). Vidjevši da će ga pretresti, kurir se naglo dao u bijeg prema lijevoj obali Spreče ("priletio anamo četnicima"). Ova dvojica su ga pokušali uhvatiti, ali vidjevši da će im umaći – zapucali su za njim, smrtno ga pogodivši. Kasnije su krivicu za smrt kurira pripisivali Alagi, koji u vrijeme njegove pogibije nije uopće ni bio na području Pribave. Po nekim sličnim pričama, Alagu su optuživali i da je ubio nekog partizana na Bahićima – iako tokom rata skoro da i nije bio u Gračanici...

Paše Džambo r. Zelenkić, milicioneri su bili: Nikola i Miloš Đurić iz Lohinje, Ilija Brđanac iz Gračanice, te još dvojica kojima Paša nije upamtila imena, svi su bili Srbi.

17 U izvještaju Sreskog komiteta KPJ Gračanica, upućenog Okružnom komitetu KPJ Tuzla od 5. IX. 1945. stoji da je sekretar Mjesnog odbora Narodnog fronta iz Lohinje naoružao i predvodio grupu ljudi koji su napadali i pljačkali muslimanske kuće. Kada su ih vlasti pohapsile, pravdali su se kako su "Turci" progonili Srbe 1941. godine, pa sada oni progone "Turke", kada već to sama vlast ne želi. Zabilježeno je i negodovanje srpskog stanovništva zbog hapšenja sekretara: Srbi su pričali da će na njegovo mjesto sigurno postaviti nekog "Turčina" (Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla, fond Okružni komitet Komunističke partije / Saveza komunista BiH Tuzla, kutija 1, Ib31/1-8; dalje u tekstu: ATK, OK KPBiH T, k. br.).

Ali u tom vremenu, bilo je dovoljno nekoga i optužiti, pa da izgubi život ili slobodu. Za Alagu, tako, nije bilo povratka kući.

Šuma je bila jedini izlaz.

* * *

Nemamo pouzdanih podataka kada je i kako Alaga Zelenkić okupio svoju družinu.

U narodnom pamćenju i predaji – ta skupina je imala dvanaestoricu pripadnika. No, njihov broj se vremenom mijenjao: Alagi su se drugovi priključivali postupno; kasnije su neki od njih poginuli u sukobu sa potjerama, neki su zarobljeni ili su se sami predali...

Uz Alagu, najčešće se spominje ime Himze Skopljaka iz Sladne, koji je uz njega ostao do kraja. Uz Himzu, u grupi su bili: Hazim Skopljak iz Sladne, Zaim Rabić i Hadžib Kahvedžić iz Babića, Hasan Dervišefendić i Fuad Rešidbegović iz Gračanice, izvjesni Ferizović iz Vranovića, kao i neimenovani pripadnici sa mjesnih područja Doborovaca, odnosno Malešića koji se spominju i u komunističkim dokumentima.

* * *

Do konca 1945. godine u povjerljivim izvještajima Sreskog komiteta KPJ Gračanica nema spomena Alagi Zelenkiću i njegovoj grupi. Izvještaj iz oktobra 1945. godine spominje dvije odmetničke "bande" na teritoriju tadašnjeg sreza, obje četničke.¹⁸ Iako je u tom vremenu još uvijek bilo dosta ljudi u bošnjačko-muslimanskom dijelu sreza koji su se skrivali u okolini svojih kuća i naselja (sam Alaga je bio među njima), komunisti ih izgleda još nisu percipirali kao "bandu", odnosno odmetnike ili nosioce aktivnog, oružanog otpora. Tek u proljeće 1946. godine dolazi do pojave "bande" i u muslimanskim

selima, kao i značajnijeg buđenja "reakcije" – kako su komunisti nazivali one koji su iskazivali pasivni otpor i svaku opoziciju uopće. Bilo je to povezano sa jačanjem režimske represije, ali i vanjskopolitičkim prilikama – pogoršanim odnosima Jugoslavije i uopće komunističkih zemalja sa Zapadnim saveznicima. U narodu se vjerovalo da bi ubrzo moglo doći do novoga rata, te prevrata u Jugoslaviji i rušenja komunističke vlasti. Bila je to i nada koja je vodila skoro sve odmetničke skupine, bez obzira na njihovu nacionalnu i idejno-političku pozadinu.

Čini se da su odmetnici u gračaničkim selima u početku djelovali ili samostalno ili u manjim skupinama, a do njihovog okupljanja oko Alage Zelenkića došlo je, izgleda, nešto kasnije (tokom ranog ljeta 1946.). U aprilu 1946. na terenu između Monja i Ratiša, po izvještajima komunista, nalazila su se svega dvojica odmetnika: Hasan Ahmić iz Sladne, za koga se konstatuje da je neaktivan, te Hasan Dervišefendić iz Gračanice, koji je djelovao "samo politički". On se, naime, kretao područjem srezova Gračanica, Gradačac i Lukavac (prerušen u seljaka, s puštenom bradom), te je navodno prikupljao podatke o članovima KPJ i odbornicima – "da bi znali koga treba streljati kad dođe Pavelić i Anders".¹⁹ U maju se već bilježi više grupa odmetnika, ali se ne spominju imena niti jednog od njih. U kasnijim izvještajima, iz ljeta i jeseni 1946. godine, razumije se već da se radilo o većoj skupini, a koncem godine u izvještajima se kao vođa "bandita" izrijeком navodi Alaga Zelenkić.

Pojava odmetnika u bošnjačko-muslimanskim selima gračaničkog područja je

18 Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla, fond Sreski komitet Saveza komunista BiH Gračanica, kutija 1, fascikla 1, broj 1/45 [dalje u tekstu: ATK, SK SKBiH G. k./f.], izvještaj SK KPJ za Srez Gračanički od 10. X. 1945. Jedna od spomenutih "bandi" djelovala je na području Ozrena i brojala je čak 100 ljudi, dok se druga nalazila na Trebavi i brojala je 25-30 ljudi; međusobno su održavali vezu prebacujući se preko rijeke Spreče, "a preko srpskih sela Lohinja i Lendići".

19 ATK, SK SKBiH G, k. 1, f. 1, 4/46; Mjesečni izvještaj SK KPJ za srez Gračanički, 6. V. 1946. Pod *Andersom* se misli na generala Władysława Alberta Andersa, komandanta tzv. Andersove armije – dijela poljskih trupa u sastavu britanske vojske, koje su se proslavile u savezničkoj kampanji u Italiji. U narodu se vjerovalo da će Andersova

imala dosta odjeka u narodu. Komunisti su je, u početku, podcjenjivali: “*politički uticaj tih bandi je stvarno mali...*”, piše u izvještaju za april,²⁰ ali kasniji izvještaji ističu da je aktiviranje “*bandi*” između Monja i Ratiša ohrabrilo djelovanje “*reakcije*”, koja je “*u svojoj poganoj agitaciji*” pojavu odmetnika tumačila kao “*začetak nekih širih operacija protiv države*”, šireći različite glasine: o iskrcavanju engleskih divizija, pojavi “*Pjane na konju*”, odnosno općem ustanku protiv komunističkog režima nakon žetve.²¹

Odmetnici su također i sami nastojali svom djelovanju dati određeni politički vid, predstavljajući se “*borcima protiv komunističke represije sručio na hodže – i braniteljima vjere*.”²² Hodže su u to vrijeme općenito “*reakcionarno*” djelovali, podstičući različite oblike pasivnog otpora komunističkim vlastima. Pored ostalog su “*pričali lijepo*” o odmetnicima i njihovim skupinama, koje su se naoružane kretale muslimanskim selima, nastojeći da ih predstave snažnima i dobro organiziranim, a pojedini su ih i otvoreno pomagali. Zbog toga je i “*banda*”, nailazeći na

sve izraženiju podršku stanovništva, postajala “*sve slobodnijom*”.²³

Osim “*reakcije*” i hodža, odnosno jataka koji su ih skrivali i pomagali, odmetnici su nailazili na razumijevanje i kod predstavnika tzv. narodnih vlasti, odnosno mjesnih narodnih odbora, što je posebno zabrinjavalo komuniste: prema izvještaju Sreskog komiteta, sekretar Odbora iz Malešića susreće se sa “*banditima*” ne izvještavajući o tome nikoga, dok odbornici iz Doborovaca, Sladne i Falešića “*tolerišu rad bandi i, po pretpostavci, sarađuju sa njima*”.²⁴

Ovakve prilike i podrška naroda su, vjerovatno, odmetnike ohrabrile i na izvođenje krupnijih akcija, kakve su uslijedile već u julu 1946. godine. Jedna skupina odmetnika s područja sreza Gračanica je, tako, u vojnim uniformama usred dana upala u Zelinju Donju (srez Gradačac), opljačkavši zadrugu i prostorije Mjesnog narodnog odbora, te pretukavši mjesnog sekretara. Uz to su zaplijenili dva mitraljeza (“*šarac*” i “*pikavac*”, odnosno MG-42 i MG-34), te pušku i pištolj. Kroz selo su uzvikivali parole: “*Živio Ismet-paša i Turska*”.²⁵ U skupini je bilo ukupno 18 od-

armija napasti jugoslavenske komuniste.

20 ATK, SK SKBiH G, k. 1, f. 1, 4/46.

21 ATK, SK SKBiH G, k. 1, f. 1, 5/46, Mjesečni izvještaj SK KPJ za srez Gračanički, 31. V. 1946.; k. 1, f. 1, 16/46; Mjesečni izvještaj partijske jedinice Gračanica, 2. VI. 1946.

22 ATK, SK SKBiH G, k. 1, f. 1, 5/46 i 7/46 (mjesečni izvještaj SK KPJ Gračanica, 1. VIII. 1946.).

23 ATK, SK SKBiH G, k. 1, f. 1, 7/46.

24 ATK, SK SKBiH G, k. 1, f. 1, 5/46; u izvještaju se ističe da navedeni odbornici imaju podršku u Sejdi Đuliću, članu Sreskog narodnog odbora i sreskom povjereniku, inače ratnom komandantu “*muslimanske milicije*”, koji – iako ostaje u okvirima Zakona, navodno štetno djeluje, a uz to se hvali da je antikomunist i da nije htio ući u Partiju. Dalje se navodi da se o Đuliću već raspravljalo i da je zaključeno kako ga treba ukloniti sa sreza, tako što će se ishoditi njegov službeni premještaj kao stručne osobe (Đulić je bio geometar). I u kasnijim izvještajima, kao i zapisnicima sa sastanaka iznose se brojne druge teške optužbe protiv Đulića zbog “*reakcionarnog*” djelovanja, a inkriminirajućim mu se uzimao čak i – redovan odlazak u džamiju (ATK, SK SKBiH G, k.1, f. 1, 7/46, 1. VIII. 1946.). O Sejdi Đuliću, inače, opširnije u: Omer Hamzić, Edin Šaković, Rusmir Djedović i Osman Puškar: *Svi naši načelnici: čelni ljudi lokalne uprave u Gračanici 1868.-2008. (povodom istoimene izložbe u Gračanici)*, Gračanica: Bosanski kulturni centar, 2008., 47-49; up. Omer Hamzić, *Likovi zavičaja: Sejdo Đulić – susret sa Valterom u Gračanici*, Gračanički glasnik, 2011., 91).

25 *Ismet-paša je Mustafa İsmet İnönü*, drugi predsjednik Republike Turske (1938.-1950.), ranije jedan od najbližih Atatürkovih saradnika i njegov nasljednik. U narodu se tada vjerovalo da će u predstojećem ratu protiv komunista Turska biti dio savezničke koalicije, te da će njene trupe umarširati u Jugoslaviju s juga. Svjedoče to navodi iz većeg broja izvještaja iz fondova Sreskog i Okružnog komiteta KPJ (vidjeti npr. ATK, OK KPBiH T, K1, f. 1, 1b31/1-8 i 1c 248/1-8; k. 8, f. 3, 1c 245/1-6; SK KPBiH G, k. 1, f. 1, 3/46, 11/47 i 13/47.)

Nihad Halilbegović i Paša Džambo rođ. Zelenkić (13. XI. 2011.)

metnika.²⁶ Ne znamo pouzdano da li je među njima bio i Alaga, ali to je dosta vjerovatno, jer baš u tom periodu dolazi do međusobnog povezivanja odmetnika i manjih skupina radi zajedničkih akcija.

Ocjenjujući odmetničku aktivnost kao “drumsko razbojništvo”, komunisti su tvrdili da im se pridružuju čak i pojedini civili, koji s “bandom” nakon pljačke dijele plijen, poslije čega se “banda” vraća u šumu, a oni svojim kućama.²⁷ Treba naglasiti da su, općenito, predmet pljačkaških napada odmetničkih skupina bile uglavnom zadruge i zadružni magacini, što je takvim akcijama davalo ipak izvjesno političko obilježje. Drugim riječima, odmetnici su djelovali više kao gerila (partizani), nego li kao razbojnici i banditi.

* * *

S pojavom i aktiviranjem odmetničkih skupina na gračaničkom području, te dosta

pozitivnim odjekom u narodu, komunisti su situaciju ocijenili izuzetno opasnom, zahtijevajući oštar odgovor i odlučan nastup. “Dosadašnje naše djelovanje, naročito protiv organizatora i hušakač banditizma iz pozadine, je bilo nedovoljno efikasno” – isticali su u Sreskom komitetu KPJ Gračanica. “Međutim, ‘klin se klinom izbija.’ Ne mislimo poreći važnost Zakona o odbrani naroda i države, ali bi ga trebalo nešto pojačati, u smislu prijedloga suda da bi se djelovalo brzo i efikasno kao protiv špekulanata i sabotera (presuda u roku od 8 dana, kazne oštre). Sva ta oštrina bi pogodila pojedince, a u interesu širokih slojeva naroda. Ovako se je reakcija ubezobrazila – nastoji legalizovati banditizam”.²⁸

U komunističkim izvještajima, inače, Alagina skupina se već od početka naziva “ustaškom bandom” ili “ustašama” (u jednom izvještaju se konstatuje da je sastavljena “od dobro poznatih zlikovaca iz redova Pjaninih ustaša”). Takvu kvalifikaciju, međutim, teško je prihvatiti, iako su neki od članova ove družine ranije zaista bili ustaše – tačnije, pripadnici lokalne ustaške bojne Ibrahima Pjanića (koja je u suštini bila milicijska samozaštitna formacija), ili pak civilnih organa i službi vlasti NDH i ustaškog režima.²⁹ Iz te kvalifikacije bi proizlazilo da je ova odmetnička skupina predstavljala nekakav nastavak borbe za poraženu i propalu Nezavisnu Državu Hrvatsku, odnosno da je u najmanju ruku bila dio hrvatske antikomunističke gerile poput poznatih “križara”.³⁰ Za to, ipak, nema dokaza.³¹

26 ATK, Okružni komitet SKBiH Tuzla (dalje: OK SKBiH T), k. 2, f. 2, Ic354/1-2.

27 ATK, SK SKBiH G, k. 1, f. 1, 7/46.

28 ATK, SK SKBiH G, k. 1, f. 1, 5/46. Izvještaj potpisuje Velo Šuput.

29 Konkretno, poslijeratni komunistički dokumenti navode da je Hasan Dervišefendić bio član “ustaškog odbora”, pri čemu se vjerovatno misli na Ustaški logor, kao kotarski organ političkog krila Ustaškog pokreta. Dervišefendićevo ime je navedeno uz imena još petnaestak uglednijih Gračanlija, te nešto činovnika sa strane (Arhiv TK Tuzla, fond Sreskog narodnog odbora Gračanica, nesređena građa).

30 O djelovanju tzv. križara, pogledati: Zdenko Radelić, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945 – 1950*. Zagreb: Alfa i Hrvatski institut za povijest, 2011. (drugo, prošireno izdanje); up. Ivica Lučić, *Hrvatska protokomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951.*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 42, No. 3, 2010., 631-669.

31 Kada se koristi arhivska građa komunističke provenijencije, odnosno izvještaji Sreskog komiteta KPJ Gračanica, mora se imati na umu i pozicija onoga koji je te izvještaje sastavio. U konkretnom slučaju, izvjestioci su partijski sekretari Sreskog komiteta: Velo Šuput, a poslije njega i Đoka Šešlak. Kod obojice se može primijetiti

U narodu, odmetnici su se nazivali jednostavno “sumnjacima”, a zanimljivo je da se među bošnjačkim muslimanskim svijetom moglo čuti da ih se naziva čak i – četnicima! Izgleda da to i nije bilo baš bez razloga: Alagina sestra Paša nam je kazivala da je Alagina družina prelazila i na četnička područja, te da je održavala neku vezu sa ozrenskim četnicima, među njima Simu Jeremića i njegovog brata.³² Po svoj prilici, bili su to kontakti iz nužde, u skrivanju pred zajedničkim neprijateljem. No, ne bi se smjelo potpuno s uma smetnuti ni određena politička pozadina: za razliku od ostalih odmetničkih skupina, četnici su bili znatno bolje organizirani, a imali su i izvjestan legitimitet – barem u očima Zapadnih Saveznika, koji ih se nikada nisu odrekli. To osobito važi za prvu poratnu godinu, tačnije do hapšenja četničkog vođe Draže Mihailovića (u proljeće 1946.). U iščekivanju skorog prevrata i rušenja komunističke vlasti, takvi bi se kontakti mogli očekivati

– tim više što je i kod pojedinih uglednijih ljudi u bošnjačko-muslimanskim sredinama postojalo uvjerenje da u tim konfuznim vremenima treba sačuvati neku vrstu odnosa i sa četnicima.³³ Činjenica da u razdoblju od 1941. do 1945. godine – s izuzetkom prve ratne godine – na gračaničkom području nije bilo većih sukoba četnika i bošnjačkih formacija, kao ni međusobnih težih zločina, ovome je također mogla doprinijeti.³⁴

* * *

S pojavom odmetnika u sjevernom dijelu sreza Gračanica, protiv njih su odmah angažirane raspoložive snage Narodne milicije i Dobrovoljačka milicija; u sve se uključilo i sresko Opunomoćeništvo UDB-e, a po potrebi su angažirane i jedinice vojske, odnosno Narodne odbrane.³⁵ Izvršeno je čak i naoružavanje članova Komunističke partije i njenog podmlatka SKOJ-a. U samoj Gračanici su naoružana 22 člana, koji su uslijed približavanja “bande” gradu dobili zadatak “redov-

naglašen utjecaj srpskog nacionalizma. Navodimo jedan karakterističan primjer: pišući o muslimanskom kulturno-prosvjetnom društvu “Preporod”, izvjestilac ističe da je “*prilikom rođendana takozvanog njihovog sveca Muhameda*” (podcrtali autori) održano sijelo, koje dalje dovodi u vezu sa “*reakcionarnim*”, “*konzervativnim*” i “*kulturno-zaostalim elementima*”. Par rečenica dalje govori se o sličnoj aktivnosti srpskog društva “Prosvjeta” za Dan Svetog Save, ali se ističe da je u tom slučaju navodno održana “pravilna linija”, jer je Sveti Sava prikazan kao “prosvjetitelj” (ATK, SK SKBiH G, k. 1, f. 1, 5/48; izvještaj Pokrajinskom komitetu KPJ, 31. I. 1948., u potpisu: Đoka Šešlak). Za Šešlaka također postoje navodi da je sa svoje utjecajne pozicije pomagao četnike i njihove porodice (v. Milenko Maksimović, *Sinovi Ozrena*, Dobo: NIPP Glas Komuna, 1996., na više mjesta).

32 Simo Jeremić je sa nekolicinom saradnika stradao krajem 1945. godine, pa bi se ti kontakti odnosili na ranije vrijeme Alaginog odmetništva, možda i prije nego što je okupio vlastitu družinu, odnosno prije nego je ona postala zapažena u komunističkim očima (kasno proljeće 1946.).

33 Takvih je, prema komunističkim izvještajima, bilo i među hodžama (ATK, OK KPBiH T, k. 8, f. 3, Ic 245/1).

34 Pribilježili smo i Pašino sjećanje na ratne dane i jedan slučaj, kada su ozrenski četnici “*potjerali partizane*” i prešli i u Pribavu, njihov zapovjednik Milanko Lazarević je njenoj porodici i komšijama poručivao da ne bježe, već da se, dok borba traje, sklone u zidane kuće, kuda metak ne može proći.

35 *Narodna milicija*, organ unutrašnjih poslova zadužen za osiguranje javnog reda i mira; u vremenu poslije 1945. je imala organizaciju, činove, uniforme i naoružanje po uzoru na vojsku i više je nalikovala savremenim žandarmerijskim nego li policijskim formacijama. *Dobrovoljačka milicija*, poznata i kao *pomoćna milicija*, sastojala se od naoružanih civila kojima je podijeljeno oružje i dozvole za njegovo nošenje; bila je organizirana na teritorijalnom principu (najčešće prema selima), te podčinjena sreskoj komandi Narodne milicije. *Uprava državne bezbjednosti*, skraćeno UDB-a, komunistička tajna policija, koja je nastala 1946. godine, reorganizacijom OZN-e (Odjeljenje za zaštitu naroda), preuzimanjem civilnih poslova iz njene nadležnosti; u svakom srezu imala svoje opunomoćeništvo. *Narodna odbrana*, odnosno *Korpus narodne odbrane Jugoslavije* (KNOJ) bila je elitna vojno-sigurnosna formacija koja je nastala 1944. godine, radi borbe protiv “unutrašnjeg neprijatelja”, te osiguranja “oslobođenih teritorija”; u uskoj vezi sa OZN-om, KNOJ je bio glavni instrument komunističkog terora i represije. Između ostalog, njegove jedinice su se istaknule u masovnim pogubljenjima ratnih zarobljenika i drugih režimu nepodobnih osoba u završnici rata i poraču, te drugim zločinima.

nog noćnog patroliranja”, a u slučaju potrebe i da “pružaju otpor”.³⁶ Komunisti su odlučili formirati i posebne udarne grupe, koje će se kretati terenom i služiti se istim metodama kao i odmetnici. Tako su oformljene ukupno tri udarne grupe od po 9 članova, “demobilisanih dobrih boraca, oficira i članova K.P”, naoružanih puškama i puškomitraljezima. Grupe su imale dužnost “da se stalno kreću na svome sektoru, te da se povezuju sa našim ljudima i tako uđu u trag bandi.” Ishranu ovih grupa osiguravale su mjesne “narodne vlasti”, tako što su hranu oduzimale “od najistaknutijih reakcionara, kao i njihovih jataka”.³⁷ Bio je to i dodatan vid represije protiv nezadovoljnog i opoziciono raspoloženog dijela naroda, ali osim toga – ove komunističke grupe nisu pokazale gotovo nikakvog uspjeha u borbi protiv “bandi”, jer se većina njihovih pripadnika “kukavički pokazala”.³⁸

Ipak, u izvještaju Sreskog komiteta KPJ Gračanica za august 1946. stoji da se u tom mjesecu energično pristupilo “progonjenju

bandi”, pri čemu je postignut vidan uspjeh, tako da je “ubijeno sa našeg terena 1 četnik i 1 ustaša, a predala su se trojica ustaša sa oružjem. Ostatak bandi sastoji se od 4 četnika iz Paležnice i Skipovca i 8 ustaša sa područja Sladna, Malešići i Doborovci...”.³⁹ Komunisti su tada vršili i pretrese kuća, te su tom prilikom u Malešićima pronašli 30 pušaka i jedan talijanski minobacač.⁴⁰ Navedeno je zaplijenjeno kod sekretara Mjesnog narodnog odbora Hasiba Delića, sina uglednog domaćina hodže Mustafe Delića.⁴¹ Hasib je zbog toga uhapšen od UDB-e i osuđen na šestomjesečnu zatvorsku kaznu.⁴²

Omer (Avde) Hamzić iz Stjepan Polja, iz mahale Avdići, poznat po nadimku Omeraš, sjećajući se te velike potjere i “racije” za Alagom i njegovom grupom, ispričao je kako je u to vrijeme, jednoga dana, dok je radio na svojoj njivi – ugledao Alagu Zelenkića, kako izlazi iz žita (kukuruzišta), u namjeri da se sastane sa Omerovim bratom Avdijom s kojim je održavao vezu. Čim su se njih dvojica

36 ATK, SK SKBiH G, k. 1, f. 1, 16/46.

37 ATK, SK SKBiH G, k. 1, f. 1, 6/46; Mjesečni izvještaj SK KPJ za srez Gračanički, 3. VII. 1946. Na sličan način su se snabdijevali i pripadnici Dobrovoljačke milicije, kao i druge jedinice angažirane na terenu u borbi protiv “bandi”. Takve metode su, ipak, u nezavidan položaj dovodile mjesne predstavnike vlasti, koji su se u tim teškim vremenima našli u procjepu između stvarnih interesa naroda i želja komunističkih vlastodržaca. U mjesečnom izvještaju Sreskog komiteta KPJ Gračanica za novembar ističe se da je takvo snabdijevanje sa hranom naišlo “na potpuno nerazumijevanje” kod nekih mjesnih narodnih odbora, osobito MNO Malešići. “Da se ne bi zamjerali jatcima i neprijateljskim porodicama”, ističe se, “prikupljanje namirnica za pomoćnu miliciju vršili su običnim razrezivanjem svima porodicama, a kada su ove to na koncu odbile, onda su kolektivno kao MNO došli u SNO [Sreski narodni odbor] i zauzevši neprijateljski stav odbili daljnje prikupljanje. Iako im je još od ranije bio poznat način snabdijevanja pomoćne milicije sa hranom i ovaj put im je to isto objašnjeno, ali su se poslije dugog ubjeđivanja i natezanja složili da se to snabdijevanje vrši od neprijateljskih porodica i jataka...” (ATK, SK SKBiH G, k. 1, f. 1, 11/46).

38 ATK, SK SKBiH G, k. 1, f. 1, 7/46; Izvještaj SK KPJ za srez Gračanički, 1. VIII. 1946; up. ATK, SK SKBiH G, k. 1, f. 2, 1/47, Zapisnik sa sastanka SK KPJ od 28. III. 1947.

39 ATK, SK SKBiH G, k. 1, f. 1, 8/46; Mjesečni izvještaj SK KPJ Gračanica za august, 30. VIII. 1946.

40 Isto.

41 Mustafa ef. Delić je bio jedan od najuglednijih mještana Malešića; iako se školovao u medresi, nije u stvari ni bio hodža (imam, vjerski službenik), već vlasnik trgovine i kahvane. Bio je uz to i predratni politički aktivist, kandidat na izborima, te veoma aktivan u poslovima Islamske zajednice i mjesnog džemata. Komunisti su ga optuživali kao izrazitog “reakcionara” i “narodnog neprijatelja” (tačnije antikomunistu i opozicionara), te jednog od glavnih “hodža-reakcionera” (v. ATK, OK KPBiH T, k. 8, f. 3, 1c 245/1).

42 ATK, OK KPJ T, k-8, f. 3, 1c 245/1-6 (30. V. 1947.). On je, kako smo vidjeli, i ranije bio sumnjičen za saradnju, odnosno “sastajanje” s odmetnicima, što je vjerovatno doprinijelo kazni. No, u kasnijim godinama, Hasib Delić je – bez obzira na osluženu zatvorsku kaznu – i dalje biran za člana mjesnih organa vlasti i predstavničkih tijela; štaviše, ponovo je vršio i dužnost sekretara.

našli, iznenada ih je opkolio velik broj “udbaša”. Alaga je uspio umaknuti, ali su “udbaši” uhvatili Avdiju, prislonili ga uz štalu i započeli ispitivati. Između ostalog, pitali su ga gdje su mu ovce, a kada im je kazao – uhvatili su tri ovce, zaklali i ispekli. Poslije su čitavu porodicu hapsili, pritvorili i isljeđivali: i Avdiju, i Omera, čak i Avdijinu suprugu koja je bila u devetom mjesecu trudnoće, pred porođajem.⁴³

Čini se da su te represivne mjere utjecale na izvjesno pasiviziranje odmetnika, pa tako i grupe oko Alage Zelenkića, jer se u izvještaju Sreskog komiteta KPJ za august 1946. ističe da u toku navedenog mjeseca nisu vršili pljačke zadruga niti se grupisano kretali terenom, te da nije zapažena nikakva njihova aktivnost.⁴⁴ Do ponovnog aktiviranja odmetničkih skupina dolazi u oktobru 1946. godine, u vremenu pred izbore, kao i u danima poslije izbora. Uz akcije trebavskih četnika,⁴⁵ Alagina je družina i sama izvela jednu uspješnu oružanu akciju, koja će imati širokog odjeka.

Na lokalitetu Sjedaljke, prijevoju između Tunjevca i Lohinje, na cesti koja iz Gračanice preko Crnog puta i Soljanuše vodi u Gornju Orahovicu – 26. oktobra 1946. odmetnici su iz zasjede napali naoružanu patrolu pomoćne milicije. U borbi su ubijena dvojica pomoćnih milicionera – Adem Mujić i Osman Spahić, dok je treći član patrola, Husein Gazibegović, uspio pobjeći. Odmetnici su zaplijenili puškomitraljez i pušku, te službenu poštu za MNO Gornja Orahovica. “Ovaj događaj je odjeknuo u masama”, primjećuje komu-

nistički izvjestilac, “tim više što se radilo o komandiru pomoćne milicije tog kraja i odrazilo se u zaplašenosti naroda, a naročito kod pomoćnih milicionera, koji su se demoralisali pa u G. Orahovici svi osim trojice SKOJevaca, odložili /su/ oružje. Da bi se podigao moral poslato je u taj teren 5 vojnika iz Narodne odbrane radi opstanka pomoćne milicije”.⁴⁶

Angažman pripadnika Narodne odbrane (elitnih “knojevaca”) na prostoru Gračanice je, izgleda, dao i rezultat. Alagina družina je ubrzo otkrivena i u sukobu je pretrpjela osjetne gubitke. Tom prilikom, Alaga Zelenkić je teško ranjen, dok je ubijen “bandit Zajim Skopljak” (vjerovatno se misli na Zaima Rabića), kod koga je – ističe se u izvještaju Sreskog komiteta KPJ – nađen puškomitraljez prethodno zaplijenjen od ubijenih pomoćnih milicionera iz Gornje Orahovice. Budući da je “muslimanska reakcija” poslije zasjede i pogibije milicionera pronosila glasine da su ubistvo izvršili Srbi iz Gornje Lohinje – ovime su joj “začepljena usta”, a navedeni je pokušaj “razbijanja bratstva i jedinstva već samim tim ugušen”. Također, ističe se u izvještaju, “ubistvo ovoga bandita imalo je vrlo pozitivnog odjeka u masama”.⁴⁷

Više svjetla na te događaje baca noviji, decembarski izvještaj Sreskog komiteta, u kome se navodi da je “posle ubistva bandita Zajima Skopljaka” (sic!) ova odmetnička skupina “u potpunosti raspršena i onemogućena, jer je tom prilikom teško ranjen i vođa ustaških bandita Alaga Zelenkić”. Navedeni događaj je, po ocjeni Sreskog komiteta KPJ, “imao ogromnog odjeka kod najširih narodnih masa,

43 Prema kazivanju Hamzić (Avde) Omera iz Stjepan Polja, rođenog 1925., zabilježio Nihad Halilbegović.

44 ATK, fond SK SKBiH G, K-1, f. 2 (1946), 8/46; Mjesečni izvještaj SK KPJ Gračanica za august, 30. VIII. 1946.

45 Četnici su neposredno pred izbore uhvatili i ubili Milicu Gavrić, “najboljeg omladinskog rukovodioca”, te bacili bombu u neposrednoj blizini biračkog mjesta u Lukavici, a nakon izbora su “usred dana” pucali u Gornjem Skipovcu, “htijući dokazati narodu svoju smjelost” (ATK, fond SK SKBiH G, K-1, f. 2, 10/46; Mjesečni izvještaj SK KPJ Gračanica za oktobar, 26. X. 1946.).

46 ATK, SK SKBiH G, k. 1, f. 1, 10/46; Mjesečni izvještaj SK KPJ Gračanica za oktobar, 26. X. 1946.; up. Esad Tihić, Omer Hamzić: *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji*. Gračanica: Opštinski odbor SUBNOR-a i Komisija za istoriju Opštinskog komiteta Saveza komunista, 1988., 279, nap. 115 (pozivom na izjavu Alije Gazibegovića).

47 ATK, SK SKBiH G, k. 1, f. 1, 11/46; Mjesečni izvještaj SK KPJ Gračanica za novembar, 24. XI. 1946.

koje su to primile sa oduševljenjem”. Nestao je strah u narodu, a “u takvoj situaciji” vlastima se predao i “bandit Kahvedžić”, čime se “to oduševljenje kod masa još više pojačalo”. Ističe se također da je ranije “reakcija” uvjeravala narod “da je ovu bandu nemoguće uništiti, a sada posle ovoga događaja potpuno šuti, dok narod radosno priča o tome kako je Alaga nemoćan i demobilisan i da će svakoga časa pasti u ruke vlasti...”. Štaviše, pronijele su se i glasine da su mještani Džakula i školska djeca “digli hajku da uhvate Alagu” – što se ubrzo pokazalo neistinitim, ali su seljaci koji su ranije opljačkani od strane “bande” nakon ovoga počeli dolaziti sa prijavama, “što inače ranije nisu smjeli činiti”.⁴⁸

Događaj koji se spominje u citirana dva izvještaja najvjerojatnije je istovjetan sukobu “bande” i milicije na području između Babića, Bahića i Pašalića, što je ostalo u narodnom pamćenju. Po kazivanju Kadire Hamzić (rođ. Halilović), potjerne jedinice milicije su tada otkrile, opkolile i napale odmetničku skupinu u kući izvjesnog Koste, na njivi Kostička iznad Kahvedžija. Odmetnici su se uspjeli probiti i povući prema majdanu (kamenolomu) u klisuri Sklop, u Pašalićima, gdje su opkoljeni jačim snagama milicije. Tom prilikom poginuo je Zajim Rabić, dok se miliciji predao Hadžib Kahvedžić.⁴⁹ Nismo uspjeli ustanoviti ko je zapravo bio taj Kosta

(izgleda da se radi o nadimku), sa kućom na njivi zvanoj Kostička, iznad Kahvedžija – blizu raskrsnice gdje se sa ceste od Bahića prema Mustafićima odvaja put koji silazi u Kahvedžije. Ali očito je da se radilo o jednom od povjerljivijih jataka. On je prilikom napada milicije ubijen, a njegova kuća je zapaljena. Moguće je da je istom prilikom poginuo i Fuad Rešidbegović, za koga se Čazim Sarajlić sjećao da je “poginuo na Bahićima”.⁵⁰

Bio je to, bez sumnje, snažan udarac za Alagu i njegovu družinu, tim više što je i sam Alaga, kako to ističe komunistički izvjestilac – teško ranjen. Nemamo podataka šta se desilo s njim nakon ranjavanja, ko ga je i gdje zbrinuo, kod koga se i gdje kasnije krio. Vjerovatno se to ima zahvaliti njegovim najvjernijim drugovima poput Himze Skopljaka. No, sve ovo se desilo na početku zime, u najtežem dobu za odmetnike. Ukoliko su navodi iz citiranih izvještaja o promjeni raspoloženja u narodu barem djelomično tačni – odmetnici su se našli u dosta nezavidnom položaju. Istina, navode iz ovih i sličnih izvještaja valja, u pravilu, uzimati s izvjesnom dozom rezerve, kako zbog subjektivnog gledanja i tendencioznosti njihovih sastavljača, tako i mogućih pokušaja da se u očima nadređenih situacija prikaže “ljepšom” (kako bi se na taj način i vlastiti rad uzdigao). No, vrlo je vjerovatno da je dio naroda već tada

48 Izvjestilac ističe da se navedene ocjene odnose “na muslimanski dio sreza, dok ostatak četničkih bandita na MNO Skipovac još ometa rad svima organizacijama na terenu, jer je zastrašenost naroda još uvijek jednak...” (ATK, SK SKBiH G, k. 1, f. 1, 12/46, Mjesečni izvještaj SK KPJ Gračanica za decembar, 24. XII. 1946.). Također se dodaje da je nakon navedenih akcija broj “bandita” na području sreza Gračanica sveden na sedmoricu – ali nije dovoljno jasno misli li se tu i na četnike i na Alaginu skupinu ili samo na ove posljednje.

Uporedo s akcijama protiv Alagine grupe, komunisti su izvršili hapšenje većeg broja hodža. Iako su očekivali negativne reakcije, narod je – prema citiranom izvještaju – njihovo hapšenje povezivao s predajom “bandita Kahvedžića, koji ih je provalio”, a istovremeno Sreski odbor Narodnog fronta je dobio zadatak da putem svojih članova i organizacija narodu objasne “da je do toga hapšenja došlo zbog protunarodnog rada hodža, koji je potpuno otkriven i dokazan”. Međutim, u izvještaju Agitprop komisije Sreskog komiteta KPJ Gračanica od 27. XII. 1946. konstatira se da hapšenje hodža nije “objašnjeno masama”, te da je u narodu protumačeno kao “napad na vjeru” (ATK, fond SK SKBiH G, k. 1, f. 1, 15/46).

49 Fatima zv. Kadira Halilović, kći Huse, rođena 1926. godine u Babićima (mahala Karići), gdje je provela djetinjstvo i mladost; udala se Omera (Ibrahima) Hamzića u mahalalu Mešići, u Malešićima. Kazivanje je zabilježio njen sin prof. dr. Omer Hamzić, 29. X. 2017. godine, te nam ga ljubazno ustupio, na čemu mu se i ovom prilikom najtoplije zahvaljujemo.

50 Podsjećamo da je i sam Alaga prije odlaska u vojsku živio na Bahićima.

Isječak iz komunističkog izvještaja o “razbijanju” Alagine skupine

možda i priželjkivao likvidaciju odmetnika, koji su za mnoge bili opterećenje.

U svom kretanju po terenu, odmetnici su od seljaka zahtijevali hranu i druge potrepštine. U teškom poslijeratnom vremenu sveopće krize i oskudice, malo ko se dobrovoljno toga odricao, a naoružane ljude nije bilo moguće tek tako odbiti. S druge strane, u sve jačoj i izraženoj represiji, bilo je dovoljno da vlasti za to naćuju, pa da seljak bude osumnjičen da pomaže “bandi”, a time i izložen različitim pritiscima, hapšenju, zlostavljanju istražnim postupcima, čak i osudi, a prije svega toga i novoj pljački – ovaj put od pripadnika komunističkih “udarnih grupa” koje su se “snabdijevale” od “neprijateljskih porodica” na isti način kao i odmetnici – dakle otimanjem živežnih namirnica.⁵¹

51 Prenosimo sjećanje jednog Gračanlije starije životne dobi, koji se iz svog djetinjstva sjeća susreta sa odmetnicima iz Alagine skupine, izvan grada, na imanju gdje je njegova porodica tokom ljeta boravila. Jednoga dana iz živice su se pojavili naoružani ljudi, koji su ga pitali za oca i naredili mu da ga odmah pozove. On je krenuo prema njihovoj ljetnoj kući, prenijevši to ocu. Ovaj se nevoljko uputio prema odmetnicima, te se ubrzo vratio, smrknut i zabrinut, naredivši supruzi da spremi hranu, koju je potom odnio i predao. Ukuća-

Pod stalnim pritiskom odmetnika s jedne, te komunističke s druge strane, mnogi su seoski domaćini počeli priželjkivati da se sve to što prije okonča i da odmetništvo zaista bude što prije likvidirano. Kadira Halilović-Hamzić se sjeća da je i njezin otac govorio, nakon okršaja na Kostički i u Pašalićima: “*Nek’ su zapalili kuću, nek’ se više tu ne sabjeru...*”

Ipak, s druge strane, značajan dio stanovništva je odmetnike i dalje aktivno ili pasivno podržavao – uglavnom ljudi koji su se iz različitih razloga protivili komunističkom režimu i njegovim mjerama. Alagina sestra Paša nam je kazivala da u Pribavi, gdje je živjela Alagina porodica i gdje je i on, kao odmetnik, često svraćao – niko nije želio vlastima odati njegov dolazak. “*Pribava je bila dobra*”, isticala je Paša, “*niko nije prijavljivao*”. Puno je stanovnika ovoga sela i uopće gračaničkog kraja aktivno podržavalo odmetnike, djelujući kao “*jataci*”. Paša se sjeća da je Bego Jukić iz Pribave, otac ubijenog Ome, pomagao Alagu i njegove odmetnike: nosio im je hljeb, pogače i pite, odnoseći od kuće na njivu, gdje bi hranu predavao skrivenim odmetnicima... S Alagom je surađivao i Smajo Habul iz Gračanice, kao i njegove komšije Ademaga i Zajim Purač.

Iz komunističkih dokumenata saznajemo da je “*jatačka*” mreža bila dosta masovna i dobro razgranata, što svjedoči podatak da su u jesen 1947. godine uhapšena čak 44 “*jataka*”, među kojima su bila i trojica hodža. Jedna grupica “*jatačkih elemenata*” djelovala je u samoj Gračanici, a u dokumentima se spominju imena Ivice Parića, Adema Purača i Sulje Rešidbegovića.⁵² Bilo je čak i ljudi koji su se odvažili i na javnu podršku: jedan od takvih je bio Osman ef. Gulam, imam iz Sladne, za kojeg se u jednom komunističkom izvještaju iz maja 1947. godine ističe da je u Orahovici

nima je zaprijetio da o tome nikome ništa ne pričaju. Po kazivanju Kadire Halilović-Hamzić, odmetnici su se također krišom primicali seoskim mobama i krali hranu koja im je slata, ili su je otimali od čobana.

52 ATK, SK SKBiH G, k. 1, f. 1, 11/47.

(prilikom posjete svom zetu) ispred džamije pred velikim brojem okupljenih ljudi govorio da Alagu Zelenkića i braću Skopljake ne treba zvati “bandom” jer oni ne čine nikome ništa nažao, već imaju vojsku koja samo čeka trenutak kada će Englezi i Amerikanci dati naredbu za ustanak.⁵³

Treba napomenuti da se komunisti u borbi protiv odmetnika nisu oslanjali samo na represivne mjere, već i svoje u to vrijeme veoma važno oruđe: tzv. agitaciju i propagandu (skraćeno: AGITPROP). Držeći da neprijatelj nije poražen sve dokle se ne “raskrinka” u narodu, odnosno kompromitira, diskreditira, ocrni i satanizira – nastojali su u što je moguće većoj mjeri u negativnom svjetlu prikazati Alagu i njegovu skupinu, putem vlastite strukture i masovnih organizacija pod svojom kontrolom poput Narodnog fronta.⁵⁴

Među narodom se, tako, pojavljivala bojazan i zaziranje od “sumnjaka”. U Babićima su se stariji domaćini plašili za mlađu čeljad, posebno žensku, strahujući da ih neko od “bande” ne napadne i zlo im učini.⁵⁵ Sam Alaga, kao vođa odmetnika, i sam je postao kao nekakav bauk, mitsko biće kojim se straše djeca. Vrijedi u tom smislu navesti i jednu simpatičnu anegdodu iz tog vremena. Veselo društvo nekoliko gračaničkih djevo-

jaka i mladih žena teferičilo je na Vukniću, uz smijeh i šalu; jedna od njih je tada glasno kazala: “*Uh, da nas sada čuje Alaga!*”. Igrom slučaja, sâm Alaga se u tom trenutku skrivao u obližnjoj živici. Kasnije je, preko svojih jakata, djevojkama prenio selam i poruku da je sve čuo, ali da se ne boje: Alaga im ionako ne bi ništa učinio...⁵⁶

S druge strane, Alagini odmetnici su u očima antikomunistički raspoloženog i nezadovoljnog dijela stanovništva bili neka vrsta osvetnika, a i neke njihove akcije su bile izvedene u tom smislu. Tako su, jednom prilikom – negdje u prvoj polovici 1947. godine – namjestili zasjedu grupi naoružanih komunističkih dobrovoljaca, u kojoj su bili Hajdar Memić, sekretar partijske ćelije u Sokolu,⁵⁷ te Nurgijaz Smajić iz Doborovaca.⁵⁸ Desilo se to ubrzo nakon što je ova grupa surovo pretukla i zatvorila jednog mještana Doborovaca zbog tobožnjeg “šverca”, otkrivši mu u zaprezi skrivene namirnice i nešto duhana, koje je ovaj uslijed nestašice nabavio negdje u Posavini, za potrebe vlastite porodice. U odmetničkoj zasjedi tada je poginuo Nurgijaz Smajić, dok je Memić uspio pobjeći.⁵⁹

* * *

Čini se da je završni udarac odmetničkoj skupini Alage Zelenkića zadan u toku ljeta i jeseni 1947. godine. Uz hapšenje spomenu-

53 ATK, OK KPJ T, k. 8, f. 3, Ic 245/1-6.

54 Tako je, na primjer, još u aprilu 1946. godine Sreski odbor Narodnog fronta Gračanica raspravljao o “*pojavi banditizma*”, te je zaključeno, između ostalog, da se “*putem konferencija sreskih i mjesnih odbora Fronta objasni narodnim masama o pojavi bandi...*” (zapisnik sa sastanka od 8. IV. 1946., Knjiga zapisnika Sreskog odbora Narodnog fronta Gračanica, str. 3; knjiga se ranije čuvala u Zavičajnoj zbirci Gračanica, ali je prije desetak godina ustupljena Arhivu Tuzlanskog kantona, gdje se i danas nalazi).

55 Po kazivanju Kadire Hamzić (rod. Halilović) iz Babića.

56 Po kazivanju Vasve Halilbegović (rod. Mulalić), koja se tu zadesila.

57 Hajdar Memić (r. 1917.), rodom iz Malešića, partizanima se priključio 1942. (nakon bijega iz zatvora u Srijemskoj Mitrovici, gdje je služio 10-godišnju kaznu zbog ubistva); obavljao komesarske i rukovodeće dužnosti, a nakon rata je upućen na područje Gračanice kao partijski radnik, te je imenovan za sekretara ćelije KPJ u Sokolu. Ostao je u lošoj uspomeni u narodu zbog loših ispada i „prijeke naravi“ (što djelomično i sam priznaje u svojoj partijskoj autobiografiji). Kasnije je, zbog takvih postupaka i počinjenih nedjela, smijenjen sa funkcije i isključen iz Partije, te mu je, da bi se, ipak, sve zataškalo, ponudeno zaposlenje izvan gračaničkog sreza (ATK, SK SKBiH G, k. 1, f. 2, IIa27/1-2; k. 1, f. 3, 3/47; k. 1, f. 3, 35/48; k. 5, f. 1, IIa27/1-2).

58 Nurgijaz Smajić (r. 1923.), iz Doborovaca, sin Omera Smajića, zanatlije zvanog Omer Šuster, koji se doselio iz Škahovice. Bio je član SKOJ-a i partijski aktivist.

59 Po kazivanju Hadži Hasana Ahmetovića iz Doborovaca.

tih četrdesetak "jataka", deportirano je i šest porodica čiji su se članovi nalazili u odmetnicima, kao i porodice istaknutih "jataka".⁶⁰ Alagina sestra Paša se sjeća da je u tom vremenu hapšena i njena mlađa sestra Aziza, udata Pašalić (iz naselja Pašalići), koju su "gonili da traži Alagu". U to vrijeme ili nešto prije, deportirana je i brojna porodica "bandita" Hadžiba Durakovića, svi osim njegovog ostarjelog oca Abdulaha i jedne male Abdulahove unuke.⁶¹ Zanimljivo, pripovijedalo se da su "otjerani u Jasenovac" – kako to veli Kadira Halilović-Hamzić.⁶² Ona također ističe da je čitava Abdulahova porodica bila izložena stalnim pritiscima i teroru, uključujući hapšenja kako muškaraca, tako i žena, pa čak i odraslije djece.⁶³ Ispitivani su i hapšeni kao "jataci" i njihovi zetovi u susjednim Malešićima. Svima je bilo poznato da Hadžib dolazi po hranu za svoju družinu i da ga pomažu, iako se pričalo da je "znao ocu podnijeti pušku pod vrat", tražeći hranu...⁶⁴

U oktobru 1947. godine UDB-a je napravila "opsadno stanje" na srezu, "sistematski

goneći bandu" koja se već svela na svega trojicu pripadnika. Jedan od njih je u ovoj akciji lakše ranjen. Nije dovoljno jasno odnosi li se ovaj podatak samo na Alaginu skupinu ili na "bandu" uopće, uključujući i četnike. U narednom mjesecu, akcija je proširena i na teritorij susjedna tri sreza, a na području sreza Gračanica pretres je obuhvatio 7 mjesnih područja. Izuzev jednog incidenta na Dugim njivama, nije zabilježen nikakav rezultat.⁶⁵ Naime, "banda" je ostala "konspirirana" – isticalo se da "postoji još čvrstih veza sa bandom i pored oštih mjera koje se poduzimaju",⁶⁶ da je "otkrivanje bande od strane naroda bilo slabo", te da trojica preostalih odmetnika "u opšte nisu aktivni nego se kriju i prelaze u druge srezove, što im je vrlo teško stati u trag".⁶⁷

Vjerovatno nekako u tom vremenu, desila se još jedna borba u kojoj je Alagina družina nanovo stradala. Po kazivanju Alagine sestre Paše, "na vodi Bistrici" su ih "partizani skolili" i tu je poginuo Hasan Dervišefendić iz Gračanice (rođen 1892.), predratni trgovac,

60 Pohapšeni jataci su, inače, izvedeni pred Okružni sud u Doboju, te im je izrečena kazna koja je, navodno, bila "vrlo blaga", što je izazvalo negativne reakcije i među seljacima muslimanima, "posebno onima koji su svjedočili protiv bande", i među Srbima, jer su prema četničkim jatcima primjenjivane puno strožije mjere – tako su npr. dvojica jataka u Paležnici javno strijeljani (ATK, SK SKBiH G, k. 1, f. 1, 11/47), a iz jednoga drugog dokumenta saznajemo i da je čitava Gornja Paležnica prisilno iseljena u Donju Paležnicu, kako bi se suzbile veze sa odmetnutim četnicima (ATK, SK SKBiH G, k. 1, f. 1, 6/48; dopis Pokrajinskom komitetu KPJ u vezi depeše od 13-II-1948).

61 Abdulah Kahvedžić, Hadžibov otac, bio je jedan od imućnijih i uglednijih domaćina u Babićima; ženio se triput i iz dva braka imao petoricu sinova i pet kćerki, a svi su živjeli skupa u velikoj zadruci, u staroj porodičnoj čardakliji u Kahvedžijama.

62 Iz ovoga je vidljivo da je narod represivne postupke tadašnjih komunističkih vlasti upoređivao sa represijom kakvu su ranije provodile ustaše.

63 Tako su bili svi pohapšeni kada je milicija prilikom jednog pretresa pronašla skrivenu pušku, a niko od njih nije htio odati čije je.

64 Inače, nakon predaje miliciji, Hadžib je osuđen na dugotrajnu zatvorsku kaznu. Njegova kasnija sudbina bila je tragična. Po izlasku iz zatvora, rasprodao je svoj dio nasljedstva, te se sa suprugom odselio u Vojvodinu; kasnije se vratio sam, bez ičega, odavši se alkoholu. Skončao je u bijedi i siromaštvu. (Prema obavijesti Kadire Halilović-Hamzić.)

65 Na Dugim njivama je Smajil Osmanlić iz Zelinje, "drug iz stroja poručnika Avde opunomoćenika UDB-e iz Gradačca", razoružao, vezao i šamarao jednog aktivistu, što je navodno imalo negativan odjek u narodu. Uzrok je bila pucnjava od strane civila iz potjere na divlju životinju, uslijed čega je lakše ranjen jedan civil, dok je poručnik Avdo, oficir UDB-e, bio "opaljen malo barutom po licu". Inače, spomenuti Smajil Osmanlić je po svojoj prilici istovjetan Smaji Osmanliću, koji se još 1945. kao komandir Narodne milicije u Gradačcu istakao u progonu odmetničkih skupina (ATK, OK KPBiH T, k. 1., Ib39/1-2, 15. X. 1945.).

66 ATK, SK SKBiH G, k. 1, f. 1, 5/48.

67 ATK, SK SKBiH G, k. 1, f. 1, 6/48.

inače najstariji član ove družine. Spomenuta “voda Bistrica” je vjerovatno istoimeni potok na području zapadnog dijela Majevice, između Gornje Špionice i Rašljana, koji otječe od naselja Karavlas. Upravo na tom području i Alaga je dočekaio svoje posljednje dane. Suočen sa pritiskom na teritoriju sreza Gračanica, sa drugovima se povukao na desnu obalu Tinje, u planinske obronke Majevice – kraj dosta šumovit i vrletan. Ostalo je upamćeno da su se neko vrijeme krili u Potpeći, a kao njihova utočišta se spominju i Huremi, Zobovo brdo, Rašljani, Karavlas i druga naselja tog kraja. Osim lokalnih potjernih jedinica, u pokušajima otkrivanja i likvidacije ovih odmetnika sudjelovale su jedinice milicije i UDB-e iz Gračanice.⁶⁸

U jednome od ovih naselja Alaga je dočekaio i svoj kraj – skupa sa vjernim drugom Himzom Skopljakom, posljednjim preživjelim pripadnikom njegove odmetničke družine. Ostalo je upamćeno da ih je izdala i prijavila neka mlađa žena (“jedna beštija, cura”, kako nam reče jedan kazivač), u čijoj kući su se skrivali. Potjera ih je uhvatila na spavanju, nenaoružane i nespremne. Alaga je ubijen u podrumu u kojem su boravili; Himzo se uspio probiti napolje i odmaći stotinjak metara, gdje su ga ranjenog sustigli i zvjerski dotukli kundacima (po nekim svjedočenjima, Himzino tijelo je bilo pokriveno modricama).

Tijela ubijenih odmetnika dovežena su u Srebrenik, a zatim u Doborovce, gdje su i ukopani.⁶⁹

Hadži Haso Ahmetović iz Doborovaca, u to vrijeme mladić, bio je neposredan svjedok. Jednoga jutra u selu se pojavio neki čovjek sa

konjskom zapregom, arabom. Zaustavio je araba u središtu sela, otišavši negdje, a radoznali mještani su se okupili oko. Haso je u arabi vidio dva mrtva tijela – Alagu i Himzu, koje je dobro poznao. “*Ležali su jedan na drugim. Mrtvi. Samo u gaćicama.*” Pojavili su se i pripadnici milicije, među njima izvjesni Slavica sa Ozrena (“*pravi četnik*”), koji je tukao mrtva tijela i skakao po njima. Tada je izašao komandir milicije, također Srbin, koji je milicionera Slavicu oštro ukorio, kazavši – “*Kad sam te slao da ideš u potjeru za njima, izvlačio si se, a sad po mrtvim skačeš?*”⁷⁰

Komandir je potom naredio omladini da se skupi poslije džume, te da ukopaju Alagu i Himzu. Uz nadzor milicionera, seoski omladinci (i Haso među njima) iskopali su veću jamu na njivi zvanoj Kola, nedaleko od seoske pošte, te su u nju bacili oba tijela i zatrpali ih. Nije se smjelo ni pomisliti da se postave ikakva grobna obilježja niti da se stradali odmetnici i uz kakav vjerski obred – ili barem najosnovniju ljudsku pristojnost pokopaju. Rodbini stradalih također nije bilo dopušteno da grobove označe, niti da ih posjećuju. Tadašnji vlasnik zemljišta, Galib Džafić, za svog je života pomalo ograđivao to mjesto, da goveda ne hodaju po grobnici. Ali kasnije je to utonulo u zaborav. Mnogo godina poslije, neki su od Alagainih srodnika dolazili na lokalitet, te je uz pomoć stabla jedne jabuke nastojali identificirati. Lokalitet je u današnjem vremenu u značajnoj mjeri izmijenjen gradnjom novih objekata i zemljanim radovima, koji su izbrisali vjerovatno i svaku mogućnost pronalaska mjesta ukopa.

68 Njih je, po sjećanju Hadži Hase Ahmetovića, predvodio oficir Abdulah Šiljić (“Abdulah Muderizov”) – inače sin poznatog hafiza Mustafe ef. Šiljića, posljednjeg muderisa Osman-kapetanove medrese, te brat poginulog partizanskog komesara Ahmeta Šiljića. Zanimljivo, uprkos ovakvim životnim putevima svojih sinova – muderiz Šiljić se i sam, kao “centar muslimanske reakcije”, našao na meti komunističkih napada i pokušaja sistematske kompromitacije putem javnih konferencija (v. ATK, SK SKBiH G, k. 1, f. 1, 8/46).

69 Po nekim neproverenim pričama, potjerne jedinice milicije i UDB-e su nakon ubistva Zelenkića i Skopljaka njihova tijela vezali za kola i vukli ih po cesti kroz Špionicu.

70 Alagina sestra Paša je upamtila milicionera po imenu Dušan, koji je oženio Ankicu Pepikovu, “Švabicu” sa Kupresa (kći Pepika Tomana). On bi mogao biti identičan sa spomenutim komandrom milicije.

Prisilan zaborav se nastojao nametnuti i na druge načine. O Alagi i odmetnicima se, tako, nije smjelo javno pričati dugo godina poslije njihove smrti. Štaviše, strah je bio toliki da su neki to izbjegavali i u krugu porodice.⁷¹ Da taj strah nije bio nimalo bezrazložan, svjedoče nam danas javnosti dostupni komunistički tajni i povjerljivi dokumenti, iz kojih vidimo da je vlast tada pratila, saznavala i bilježila sve ono što se među narodom pričalo – tim više ukoliko bi se spominjala imena poput Alaginog.⁷² Ali kasnije je to sve polahko slabilo i blijedjelo, iako je sve do propasti komunizma izvjesna bojazan i dalje ostala. Uporedo s tim, potajno je, među narodom, rasla i legenda o Alagi, vođi “sumnjaka” i posljednjem gračaničkom odmetniku.⁷³

* * *

Tako je trajalo i tako se okončalo Alagino odmetništvo.

Iako je u određenom trenutku, u toku 1946. godine, njegova družina imala izvjesno obilježje gerile i boraca protiv komunističke vlasti, njihovo se djelovanje većim dijelom svodilo na skrivanje i bijeg ispred potjera, tačnije – spašavanje golih života. Prema raspoloživim podacima, ne tako brojne akcije ove skupine bile su usmjerene protiv ustanova i oružanih grupa komunističke vlasti, dok nije poznato da su vršili teže oblike represije i terora nad istaknutim komunistima, odbornicima i aktivistima, kao što su to na primjer radile četničke grupe. Uprkos tome, vođa ove skupine nije se mogao nadati nika-

kvoj milosti, pa tako ni pomišljati na predaju. Preživljavao je i krio se sve do trenutka kada se mreža njegovih saradnika, uslijed snažne represije režima, potpuno raspala i kada je posljednji od njih odlučio izdati ga vlastima. Smrt je to kakvu su doživjeli i puno slavniji odmetnici, pa reklo bi se – i sasvim dostojna.

SUMMARY

The Last Outlaw of Gračanica and his Band: Alaga Zelenkić Between Legend and Reality

Alaga Beganović (1916-1948), better known by his nickname Alaga Zelenkić, was the leader of an outlaw group that was active in the Gračanica area in the immediate post-war period from 1945 to 1948. He gathered a small group of his fellow-comrades, mostly former members of defeated military formations and civilians who have been hiding from the Communist authorities. Alaga and his band, with their appearance and minor guerrilla actions, resisted the communist regime and its representatives. Relying on his associates among civilians, he successfully resisted the pursuit and raids until the first half of 1948, when he was betrayed, discovered and killed. Like many other rebels and outlaws, he has become a legendary figure of some sort even during his life, and in folk tales and traditions his name is still alive, both in the Gračanica region and wider. This article, based on collected memories, and available archival sources, attempts to lighten and describe Alaga's life path and his outlaw period.

71 Kadira Halilović-Hamzić se sjeća jedne prilike kada je Naila, sestra odmetnika Hadžiba Kahvedžića, udata u Malešićima – započela priču na tu temu, ali ju je svekar grubo prekinuo riječima: “Čuješ Naila, bolje je napij se vode.” I par desetljeća kasnije, kada se jedna od njezinih bratični udavala za jednog Zelenkića, stara nena (majka kazivačice) se bezuspješno tome protivila, govoreći: „Kud će baš za Zelenkića...?”

72 Primjera radi, jedna informacija Sreskog komiteta KPJ iz septembra 1949. bilježi kako je Latif Mujić, nezadovoljni zemljoradnik iz Gornje Orahovice, neoprezno kazao kako neće predati obavezan okup sijena, “*nego će ga zapaliti i krenuti u šumu kao Alaga Zelenkić*”. U istom dokumentu se uredno bilježi i šta su drugi “neprijateljski elementi” u selu govorili, upravo i na privatnim sijelima (ATK, SK KPBiH G, f. 2, Ib 106/1).

73 Alagino ime je, ipak, i u samoj porodici preživjelo: ponio ga je jedan njegov bratić, rođen poslije Alagine smrti. Zanimljivo, Alagina sestra Paša nam je ispričala da je odvrćala brata od tog imena, smatrajući da će kasnije imati problema zbog toga. Dijelom se to i obistinilo. Alagin bratić i imenjak je izrastao u vrsnog majstora i zanatliju keramičara, koji je radio i na vilama pripadnika komunističke oligarhije u Neumu; uprkos tome, nikada zbog svog imena nije mogao dobiti stan od firme, a diskriminiran je i na druge načine...